सोमकस्य शुभं वर्षं विज्ञेयं कुसुमोत्तरम् ॥
तदेव शिवमित्युक्तं वर्षं सोमकसंज्ञितम् ।
आम्बिकेयस्य मेदाकिं क्षेमकश्चैव तत् स्मृतम् ॥
सेतुपर्वतकस्यापि महाद्रुममितिस्मृतम् ।
तदेव ध्रुवमित्युक्तं वर्षं विभ्राजसंज्ञितम् ॥
द्वीपस्य परिणाहश्च ह्रस्वदीर्घत्वमेव च ।
जम्बुद्वीपेन संख्यातस्तस्य मध्ये वनस्पतिः ॥
शाको नाम महावृक्षस्तस्य प्रजा महानुगाः ।
एतेषु देवगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ॥
विहरन्ति रमन्ते च दृश्यमानाश्च तैः सह ।
तत्र पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥
तेषु नद्यस्तु वै सप्त प्रतिवर्षे समुद्रगाः ।
द्विनाम्नश्चैव ताः सर्वा गङ्गाः सप्तविधाःस्मृताः॥
प्रथमा सुकुमारीति गङ्गा शिवजला शुभा ।
अनुतप्ता च नाम्नैषा नदी संपरिकीर्त्तिता ॥
सुकुमारी तपःसिद्धा द्वितीया नामतः सती ।
नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्त्तिता ॥
शिवलोका चतुर्थी स्यात् त्रिविधा च पुनः ।
स्मृता ।
इक्षुश्च पञ्चमी ज्ञेया तथैव च पुनः कसू ॥
धेनुका च मृता चैव षष्ठी संपरिकीर्त्तिता ।
सुकृता च गभस्ती च सप्तमी परिकीर्त्तिता ॥
एताः सप्त महाभागा प्रतिवर्षं शिवोदकाः ।
पावयन्ति जनं सर्वं शाकद्वीपनिवासिनम् ॥
अभिगच्छन्ति ताश्चान्या नदीर्नद्यः सरांसि च।
बहूदकपरिस्रावा यतो वर्षति वासवः ॥
आसान्तु नामधेयानि परिमाणं तथैव च ।
न शक्यं परिसंख्यातुं पुण्यास्ताः सरिदुत्तमाः ॥
ताः पिबन्ति महाहृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते ।
ये ते शान्ततया प्रोक्ताः प्रमोदाश्चेति वै
शिवाः ॥
आनन्दाश्रुमुखाश्चैव क्षेमकैश्च ध्रुवैः सह।
वर्णाश्रमाचारयुक्ता देशास्ते सप्त विश्रुताः ॥
अरोगा बलिनश्चैव सर्व्वे मरणवर्ज्जिताः ।
अवसर्पिणी न तेष्वस्ति तथैवोत्सर्पिणी पुनः ॥
न तत्रास्ति युगावस्था चतुर्युगकृता क्वचित् ।
त्रेतायुगसमः कालस्तथा तत्र प्रवर्त्तते ॥
शाकद्वीपादिषु ज्ञेयं पञ्चस्वेतेषु सर्व्वशः।
देशस्य तु विचारेण कालः स्वाभाविकः स्मृतः॥
न तेषु शङ्करः कश्चिद्वर्णाश्रमकृतः क्वचित् ।
धर्म्मस्याव्यभिचारेण एकान्तसुखिताः प्रजाः ॥
न तेषु माया लोभो वा ईर्ष्यासूया भयं तथा ।
विपर्य्ययो न तेष्वस्ति तद्वै स्वाभाविकं स्मृतम् ॥
कालो न चैव तेष्वस्ति न दण्डो न च दाण्डिकः।
स्वधर्मेण च धर्म्मज्ञास्ते रक्षन्ति परस्परम् ॥"
इति मात्स्ये १०२ अध्यायः ॥ *॥
अपि च। एवं परस्तात् क्षीरोदात् परित उपवेशितः शाकद्वीपो द्वात्रिंशल्लक्षयोजनयामः समानेन दधिमण्डोदेन परीतः। यस्मिन् हि शाको नाम महीरुहः स्वक्षेत्रव्यपदेशकः। यस्य हि महासुरभिगन्धस्तद्द्वीपमनुवायति। तस्यापि प्रैयव्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेधातिथिः। सोऽपि विभज्य सप्तवर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वात्मजान् पुरोजवमनोजववेपमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वाधारसंज्ञान् निधाप्याधिपतीन् स्वयं भगवत्यनन्त आवेशितमतिस्तपोवनप्रविवेश। एतेषां वर्षमर्य्यादा गिरयो नद्यश्च सप्त सप्तैव। ईशान उरुशृङ्गो बलभद्रः शतकेशरः सहस्रस्रोता देवपालो महानस इति। अनघा आयूर्दा उभयस्पृष्टिरपराजिता पञ्चपदी सहस्रश्रुतिर्निजधृतिरिति। तद्वर्षपुरुषा ऋतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानो भगवन्तं वाय्वात्मकं प्राणायामविधूतरजस्तमसः परमसमाधिना यजन्ते। इति श्रीभागवते ५स्कन्धे २० अध्यायः ॥ * ॥ युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहनादिशकनरपतीनामतीताब्दः। तस्य प्रमाणं दिनपञ्जिकायां द्रष्टव्यम् ॥ (शक्तिः। कर्म्म। यथा, ऋग्वेदे। ६। २४। ४।
"शचीवतस्ते पुरुशाक शाका
गवामिव श्रुतयः सञ्चरणीः ॥"
"हे पुरुशाक बहुकर्म्मन्निन्द्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्म्माणि वा।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥ * ॥ समर्थे, त्रि। यथा, ऋग्वेदे। ५। ३०। १०।
"सन्ता इन्द्रो असृजदस्य शाकै-
र्यदी सोमासः सुषुता अमन्दन् ॥"
"शाकैः शक्तैर्म्मरुद्भिः सह।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥)
शाकचुक्रिका, स्त्री, चिञ्चा। इति राजनिर्घण्टः।
शाकटं, त्रि, (शकट + अण्।) शकटस्येदम्। शकटवोढ़ा। इति मेदिनी ॥
शाकटः, पुं, श्लेष्मान्तकवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ (शकटं वहतीति। शकट + "शकटादण्।" ४। ४। ८०। इत्यण्।) युगादिवोढ़ा। तत्पर्य्यायः। युग्यः २ प्रासङ्ग्यः ३। इत्यमरः ॥
शाकटाख्यः, पुं, (शाकट इति आख्या यस्य।) धववृक्षः। इति रत्नमाला ॥
शाकटायनः, पुं, (शकटस्यापत्यं पुमान्। शकट + "नड़ादिभ्यः फक्।" ४।१।९९। इति फक्।) अष्टशाब्दिकान्तर्गतशाब्दिकविशेषः। यथा,—
"इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना पिशली शाकटा-
यनः।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः॥"
इति कविकल्पद्रुमः ॥
(अयन्तु नाममात्रं धातुनिष्पन्नमाह। यथा, कातन्त्रे कृत्सु उणादयो भूतेऽपि इत्यत्र त्रिलोचनः।
"नाम च धातुजमाह निरुक्ते
व्याकरणे शकटस्य च तोकः।
यन्न पदार्थविशेषसमुत्थ
प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदूह्यम् ॥")
शाकटिकः, त्रि, शकटगामी। शकटेन गच्छतीत्यर्थे ठक्प्रत्ययेन निष्पन्नमेतत्। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। १०।४।
"रोहिण्यां कोशलमद्र-
काशिपाञ्चालशाकटिकाः ॥")
शाकटीनः, पुं, विंशतितुलापरिमाणम्। तत्पर्य्यायः। भारः २ आचितः ३ शकटः ४ शलाटः ५। इति हेमचन्द्रः ॥
शाकतरुः, पुं, (शाकाख्यस्तरुः।) शाकवृक्षः। इति शब्दमाला ॥ सागौन इति हिन्दी भाषा॥
शाकपत्रः, पुं, शिग्रुः। इति राजनिर्घण्टः ॥
शाकवालेयः, पुं, ब्रह्मयष्टिः। इति शब्दरत्नावली॥
शाकम्भरी, स्त्री, (शाकेन बिभर्त्ति। भृ + खश् ङीष्।) दुर्गा। यथा,—
'ततोऽहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः।
भरिष्यामि सुराः शाकैरावृष्टैः प्राणधारकैः ॥
शाकम्भरीति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि।
तत्रैव च वधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरम् ॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे नारायणीस्तुतिः ॥
अपि च।
"भूयः सुरास्तिष्ययुगे निराशना-
न्निरीक्ष्य मारीचगृहे समाश्रिता।
लोकान् भरिष्यामि तनूजशाकै-
स्तदा भविष्यामि शाकम्भरीति ॥"
इति वामने ५३ अध्यायः ॥
नगरविशेषः। शाम्भरीति ख्यातः। इति केचित्॥
शाकम्भरीयं, क्ली, आजमेराख्यदेशान्तर्गतशाम्भरनगरीयजलाशयविशेषोद्भवलवणम्। शाम्भरि इति ख्यातम्। तत्पर्य्यायगुणा यथा,—
"शाकम्भरीयं कथितं गड़ाख्यं रोमकं तथा।
गड़ाख्यं लघु वातघ्नमत्युष्णं भेदि पित्तलम्।
तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्चाभिष्यन्दि कटुवाकि
च ॥"
इति भावप्रकाशः ॥
शाकयोग्यः, पुं, (शाकस्य योग्यः।) धान्यकम्। इति राजनिर्घण्टः ॥
शाकराजः, पुं, (शाकानां राजा निर्दोषत्वात्। "राजाहःसखिभ्यष्टच्।" ५।४।९१। इति टच्।) वास्तूकम्। इति राजनिर्घण्टः ॥
शाकलः, } पुं, शकलेन प्रोक्तमधीयते शाक-
शाकलकः, } लास्तेषां सङ्घोऽङ्को घोषो वा।
"शाकलाद्वा।" ४। ३। १२८। इति अण्। परम्परासम्बन्धोऽङ्कः। इति सिद्धान्तकौमुदी (द्वीपविशेषः। यथा, महाभारते। २।२६।६।
"शाकलद्वीपवासाश्च सप्तद्वीपेषु ये नृपाः।
अर्ज्जुनस्य च सैन्यैस्तैर्विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ॥")
शाकलिकः, त्रि, शकलसम्बन्धी। ("शकलकर्द्दमाभ्यामुपसंख्यानम्।" ४। २। २। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या शाकलिकः कार्द्दमिकः। आभ्यामणपीति वृत्तिकारः।) शाकलः। कार्द्दमः। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥
शाकविल्वः, पुं, (शाके विल्व इव।) वार्त्ताकुः इति जटाधरः ॥
शाकविल्वकः, पुं, (शाकविल्व + स्वार्थे कन्।) वार्त्ताकुः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥